

7. Kravtsova, V.M. (2009). *Maister – klasy dlia vykhovateliv DNZ [Master - classes for kindergarten teachers]*. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova», 284 p. [in Ukrainian].

УДК: 378.091.313:159.955-021.412.1

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Бєлєнька Г.В.

**доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної
освіти Педагогічного інституту Київського університету**

імені Бориса Грінченка

[orcid.org/ 0000-0003-2759-1149](https://orcid.org/0000-0003-2759-1149)

У статті розглянуто можливості використання інтерактивних методів навчання задля розвитку однієї з ключових навичок XXI століття – критичного мислення. Автор презентує досвід використання ряду інтерактивних методів навчання в роботі зі студентами другого (магістерського) освітнього рівня спеціальності 012 – дошкільна освіта. Як такий, що може бути глибоко практико орієнтованим і, водночас, таким, що сприяє розвитку критичного мислення студентів, представлено метод «Шість пар взуття способів дій», британського психолога Едварда де Боно. У статті розкрито етапи розвитку критичного мислення студентів, представлено динаміку його змін за критеріями: об'єктивність – опора на факти та їх аналіз, толерантність до альтернативних думок та оцінок, комунікативність – вміння взаємодіяти з іншими у з'ясуванні і вирішенні складних професійних питань.

Ключові слова: *інтерактивні методи навчання, критичне мислення, магістранти, діти дошкільного віку, Едвард де Боно, метод «Шість пар взуття способів дій», саморозвиток.*

Беленькая А.В. Интерактивные методы обучения как средство развития критического мышления студентов.

В статье рассмотрены возможности использования интерактивных методов обучения для развития одного из ключевых навыков XXI века – критического мышления. Автор представляет опыт использования ряда интерактивных методов обучения в работе со студентами второго (магистерского) образовательного уровня специальности 012 – дошкольное образование. Как таковой, что может быть глубоко практико-ориентированным и одновременно способствующим развитию критического мышления студентов, представлен метод «Шесть пар обуви способов действий», британского психолога Эдварда де Боно. В статье раскрыты этапы развития критического мышления студентов, представлена динамика его изменений по критериям: объективность – опора на факты и их анализ, толерантность к альтернативным мнениям и оценкам, коммуникативность – умение взаимодействовать с другими в определении и решении сложных профессиональных вопросов.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, критическое мышление, магистранты, дети дошкольного возраста, Эдвард де Боно, метод «Шесть пар обуви способов действий», саморазвитие.

Belenkaya A.V. Interactive teaching methods as a means of developing students' critical thinking.

The article considers the possibilities of using interactive teaching methods to develop the key skills of the 21st century – critical thinking: the ability to find, to analyze and to evaluate information. As for the students – future teachers in the field of preschool education, the development of critical thinking is an important condition for a successful professional activity, extremely complicated and multi-vector. The author presents an experience of using a number of interactive teaching methods in working with the students of the second (master's) educational level of specialty 012 – preschool education.

The method “Six pairs action shoes” by the British psychologist Edward de Bono is considered. This method may be deeply practice-oriented and, at the same time, contributed to development of critical thinking. The article provides examples of problematic issues, discovers the stages of developing the students’ critical thinking, and presents the dynamics of changes according to criteria: the objectivity of thinking – reliance on facts and their analysis, the tolerance to alternative opinions and assessments, the communication – the ability to interact with others in identifying and solving complex professional tasks.

Key words: *critical thinking, Edward de Bono, interactive teaching methods, masters, method “Six pairs action shoes”, preschool school age children, self-development.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства система вищої освіти відіграє все більшу роль у формуванні особистості. Окрім виконання функції підготовки студентів до розв'язання в майбутньому професійних завдань у певній сфері діяльності, заклади вищої освіти здійснюють складну світоглядно-формуючу функцію, готуючи молодь до життя у постійно змінюваному соціумі. Однією з ключових навичок ХХІ століття на Давоському форумі визнано критичне мислення – вміння знаходити, аналізувати й оцінювати інформацію з різних джерел задля того, щоб не потонути в її обсязі, бути стійкими перед маніпулятивними впливами ЗМІ та соціуму, завжди приймати виважені рішення і знаходити ефективні шляхи вирішення поточних проблем. В жодному разі критичне мислення не можна розглядати просто як раціональне рефлексивне мислення, що фокусується на вирішенні, чому вірити, а чому ні (Ennis, 1987). Зокрема, Д. Халперн у своїй роботі «Психологія критичного мислення» відзначає, що «критичне мислення означає не негативність суджень і критику, а розумний розгляд різноманітних рішень проблеми, для того, щоб виносити обґрунтовані судження, тобто «критичне» мислення у цьому випадку може розумітися як «аналітичне» [10, с.70].

Для студентів – майбутніх педагогів з дошкільної освіти розвиток критичного мислення є важливим з огляду на складність та багатовимірність професійних завдань, до вирішення яких вони мають бути підготовлені. Робота з сучасними дошкільнятами, дітьми покоління «Альфа», які значно відрізняються за своїми психологічними характеристиками від усіх попередніх поколінь, а своїми запитаннями, способом мислення та дій нерідко шокують дорослих, вимагає від педагогів не просто швидкої реакції, а й обґрунтованості суджень і варіативності застосування методів педагогічного впливу. Тож розвиток критичного мислення студентів у період навчання в магістратурі набуває особливого звучання, оскільки сьогодні потенціал критичного мислення стає основою для забезпечення професійного і життєвого успіху особистості.

Підготовка магістрів відрізняється від підготовки бакалаврів тим, що майбутні магістри мають орієнтуватися в комплексі світоглядних проблем сучасної науки і не просто реалізовувати, а й творити освітню політику держави. Одним із засобів забезпечення ефективності процесу формування і розвитку критичного мислення майбутніх магістрів в умовах навчання у вищому закладі освіти є побудова освітнього процесу на основі інтерактивних методів навчання.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Педагоги вищої школи ХХІ століття все більше зосереджують і акцентують увагу суб'єктів освітнього процесу на необхідності формування критичного мислення як запоруки успішного просування особистості не лише у професійному розвитку, а й в інших сферах життя. Життя в умовах постійних змін обумовлює необхідність розвитку даної якості у майбутніх фахівців, а одже і пошук методів її формування.

Питання підготовки магістрів у закладах вищої освіти висвітлені в роботах Л. Артемової, Г. Беленької, Н. Батечко, С. Вітвіцької, С. Виговської, О. Журби, К. Корсака, В. Лугового, В. Нагорного, С. Сисоєвої, І. Прокопенко, О. Іонової, О. Пометун, А. Сбруєвої, О. Семенов,

Л. Терлецької, З. Слєпкань, Л. Ткаченко, А. Роцко, О. Цокура тощо. У публікаціях науковців висвітлюється зв'язок між інтерактивними методами навчання і методами розвитку критичного мислення студентів.

Інтерактивні технології навчання дорослих визначено як такі, що забезпечують їх включення у процес навчання за рахунок добору й використання сукупності активних форм, методів, прийомів, методик, засобів навчання, що дозволяють гарантовано досягти запланованого результату, забезпечити зворотній зв'язок, право вибору, двоспрямованість спілкування, оптимальне врахування життєвого і професійного досвіду тих, хто навчається [6, с. 25]. Під критичним мисленням розуміється такий тип мислення, що характеризується здатністю людини бачити проблеми, ставити запитання, аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати гіпотези та оцінювати альтернативи, робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [О. Пометун, Н. Гупан, І. Сущенко].

Вчені суголосні в думці, що навчання за допомогою інтерактивних методів сприяє формуванню здатності студентів мислити неординарно і забезпечує розвиток комунікативних умінь. В цілому, як у вітчизняній, так і зарубіжній теорії та практиці організації освітнього процесу у вищій школі, процес навчання розглядається як спілкування, взаємодія, співробітництво рівноправних учасників.

Зокрема, в дослідженнях достатньо обґрунтовано необхідність застосування проблемних лекцій, розкрито її блокову структуру та особливості організації роботи зі студентами в межах кожного блоку: проблемного, інформаційного, блоку аналізу й синтезу, підсумкового або рефлексійного [В. Нагорний, С. Вітвіцька]. Вченими запропоновано ряд інтерактивних методів, що з успіхом можуть використовуватись на практичних і семінарських заняттях: рольові ігри, аналіз і моделювання ситуацій, дискусія, метод мозкового штурму та інші [Л. Артемова, Г. Бєленька, О. Пометун, Н. Батечко].

Проте залишаються питання, що потребують вивчення і аналізу, зокрема, розширення спектру інтерактивних методів навчання у вищій школі, зміст і послідовність етапів формування критичного мислення студентів на різних курсах навчання. При цьому, в умовах інтеграції вищої освіти України до європейського освітнього простору вагоме значення має вивчення і впровадження досвіду зарубіжних вчених з розвитку критичного мислення студентів, зокрема методів британського психолога Едварда де Боно.

Мета статті: Розкрити можливості методу «Шість пар взуття способів дій» Едварда де Боно у розвитку критичного мислення майбутніх педагогів на матеріалі роботи зі здобувачами другого (магістерського) освітнього рівня спеціальності 012 – дошкільна освіта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Знання в сучасному світі перестало сприйматися як низка вічних істин. Під впливом нових відкриттів у науці та змін у суспільній свідомості знання постає як постійно змінювана багатовимірною субстанція, як обсяг значною мірою суб'єктизованої інформації, що збільшується з великою швидкістю. Навіть у межах однієї галузі науки інформаційний потік, за рахунок свого обсягу й неоднорідності, створює складнощі для пізнання. Для його сприйняття недостатньо уваги й пам'яті, необхідні розвинені процеси аналізу й синтезу для виокремлення того сегменту інформації, що необхідний людині в даний момент в конкретних умовах задля досягнення певної мети. У великому обсязі неоднорідної й часто суперечливої інформації невідповідно до людини може розгубитися й не знайти правильного рішення.

Водночас, як засвідчує практика, сучасна студентська молодь не вміє аналізувати інформацію і сприймає, або не сприймає її зміст скоріше інтуїтивно, або орієнтуючись на думку значущих для неї суб'єктів. Так, до прикладу, коли студентам 5-го курсу педагогічної спеціальності було дано завдання: прочитати фахову наукову статтю і одним-двома реченнями передати її основну думку, переважна більшість опитуваних не справилася із завданням. Студенти прагнули переказати статтю, замість того, щоб

здійснити її аналіз і виокремити основне. Навчання вмінню аналізувати формується при співставленні ідей, думок, фактів; при вислуховуванні й порівнянні різних точок зору на одне й те саме явище, або факт. Тож ефективним способом навчання цих умінь є інтерактивне навчання, що передбачає активну взаємодію тих, хто навчається і навчає.

Інтерактивне навчання – специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – забезпечити умови навчання, за яких кожен відчуває свою успішність, тобто інтелектуальну спроможність. Успішність інтерактивної взаємодії значною мірою залежить від особистісних взаємин, що склалися між учасниками освітнього процесу. При позитивних взаєминах ефективнішим стає спільний процес пізнання, за якого знання здобуваються у спільній діяльності через діалог, полілог студентів між собою та викладачем.

Основні вміння, якими мають оволодіти студенти в результаті навчання: вміння ставити запитання, шукати докази, що підтверджують чи спростовують отриману інформацію, здійснювати порівняльний аналіз не лише точок зору, але й глибину, тобто ґрунтовність аргументації, робити узагальнення, формулювати висновки та прогнозувати й здійснювати необхідні дії, тобто презентувати власні уміння, генерувати нові ідеї. Найбільш суттєвою характеристикою і результатом критичного мислення є суб'єктивне судження, побудоване не на інтуїції, а на усвідомленні інформації, отриманої в результаті аналізу фактів і доказів.

Приступаючи до власного дослідження впливу інтерактивних методів навчання на розвиток критичного мислення студентів, ми виходили з думки, що сучасні студенти мають не просто засвоїти навчальний матеріал, а й навчитись узгоджувати його з власними потребами та потребами існуючої ситуації, тобто навчитись мислити критично. Задля цього нами були використані методи: проблемної лекції, структурований огляд, аналіз наукового тексту в парах і трійках, образне та схематичне моделювання, узагальнення в парах, мозковий штурм, діаграма Венна, «Шість пар взуття

способів дій» Едварда де Боно. На техніці використання останнього методу зупинимося докладніше.

Відомо, що Е. де Боно вважав, що вмінню мислити треба спеціально навчати і навіть пропонував ввести такий предмет до шкільної програми. Розроблені ним методи «Шість капелюхів мислення», «Шість фігур мислення», «Шість медалей оцінки», «Шість пар взуття способів дій» за рахунок своєї образності, динамічності та ігрової форми засвоєння інформації виявились надзвичайно ефективними в роботі зі студентами. Активізації уваги сприяли яскраві атрибути, що необхідні при застосуванні методів Боно: зображення чи зменшені копії кольорових капелюхів, різноманітних фігур (трикутника, кола, квадрата, серця, діаманта, прямокутника), медалей (золотої, срібної, сталевий, скляної, дерев'яної, мідної), черевиків різного виду і кольору.

Спочатку студенти ознайомилися з методами Боно на теоретичному рівні, потім почали опановувати їх на практичному. Поділ на підгрупи (від однієї до шести) здійснювався шляхом жеребкування, а вибір капелюха, фігури чи виду взуття був прив'язаний до назви/номера підгрупи. На розгляд студентів-магістрантів виносилася ситуація чи проблемне питання яке вони мали вирішити у невеликому колі колег.

Зазначимо, що магістранти швидко і з легкістю опанували метод «Шість капелюхів мислення», але вже після третього використання втратили до нього інтерес. Проте, як майбутні викладачі, оцінили його позитивно і зберегли у своєму професійному портфоліо. Більш складним для них виявився метод «Шість медалей оцінки», оскільки він передбачав виділення аспектів цінностей, а це досить незвично і важко. До того ж це метод теоретичного пізнання, а майбутніх педагогів більше хвилюють питання практики.

Найбільш складним для магістрантів спеціальності 012 – дошкільна освіта, виявився метод «Шість фігур мислення», який вчить вмінню оцінювати інформацію на основі ряду критеріїв, що візуалізуються через

певні фігури: точність – коло, упередженість – квадрат, інтерес – серце, доцільність – прямокутник, цінність – діамант. Це свідчить про те, що сприймаючи інформацію, молоді люди не вміють її оцінювати і, у переважній більшості, сприймають на віру чи заперечують без усвідомлення.

Метод «Шість пар взуття способів дій» викликав найбільший інтерес, оскільки дозволяв вирішувати складні питання педагогічної практики в цікавій формі на основі багатовекторного аналізу. Інтерес до цього методу у студентів зберігся впродовж всього терміну навчання.

Після ознайомлення з правилами роботи за даним методом, магістрантам було запропоновано підібрати питання чи ситуації, на які, на даному етапі занурення у професію, вони не мають чіткої відповіді. Такий підхід сприяв розвитку самоаналізу здобутих фахових знань і умінь, формуванню адекватної самооцінки, розвитку умінь чітко формулювати проблему. В результаті ми отримали перелік питань, що хвилює майбутніх менеджерів дошкільної освіти і майбутніх викладачів вищої школи. Серед них: Як діяти керівнику освітнього закладу при масовій плинності кадрів? Які умови створити студентам у вищій школі, щоб процес навчання був ефективним? Що робити у випадку коли керівництвом поставлено завдання, яке ви, апріорі, не можете виконати? Як мотивувати молодих фахівців залишитись у професії? Як позбутися педагогічних працівників старої формації? Як вплинути на нахабних батьків? Як змінити ставлення батьків і соціуму до професії вихователя дітей дошкільного віку?

Після рандомного вибору «пари взуття» кожна підгрупа приступала до пошуку відповіді на поставлене питання керуючись алгоритмом:

1. усвідомлення проблеми;
2. висунення гіпотези з врахування типу обраного взуття (грубі черевики моряка, практичні черевики провінціала, сірі кросівки дослідника, помаранчеві чоботи рятувальника, рожеві домашні капці, пурпурові чоботи);
3. обговорення ідей – шляхів вирішення проблемного питання;

4. вироблення алгоритму дій, визначення додаткових умов їх реалізації
5. презентація рішення з наведенням аргументів.

Ми пропонували студентам періодично переключатися з однієї ролі на іншу, тобто «змінювати взуття» задля тренування необхідних якостей. Ініціювали модернізацію запропонованого Едвардом де Боно типу взуття з врахування сучасних тенденцій розвитку соціуму і моди. І, нарешті, пропонували поєднувати різні види взуття, тобто способи дій при вирішенні поставленого завдання.

Використання методу Е. де Боно на практичних заняттях забезпечило постійну зміну видів навчальної діяльності: гра, дискусія, робота в малих групах, презентація, міні-повідомлення. Особливість набуття студентами фахових компетентностей полягала в тому, що до них вони рухалися шляхом: від формування нового досвіду дій до його теоретичного осмислення. Водночас зріс рівень критичного мислення студентів, про що засвідчили показники таких критеріїв як *об'єктивність* – у своїх висловлюваннях і судженнях студенти почали опиратись на аналіз представлених фактів; *толерантність* до альтернативних думок та оцінок, що виявлялась у бажанні зрозуміти аргументи опонентів, вмінні вести аргументовану дискусію і, за необхідності, відмовитись від власних слабо аргументованих рішень; *комунікативність* – що проявлялась через вміння взаємодіяти з іншими у з'ясуванні й вирішенні складних професійних питань.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Методи Едварда де Боно є актуальними при вирішенні завдання розвитку критичного мислення студентів. Їх використання забезпечує інтерактивність, динамічність і ефективність освітнього процесу. Рухаючись у формуванні вмінь від свідомого вибору значущого для розгляду питання, через багатофакторний аналіз наявних фактів і порівняння різних точок зору до обґрунтованих висновків і суджень, студенти поступово розвивають здатність мислити критично і стають на шлях саморозвитку. Вважаємо, що у вищій школі доцільним був би спецкурс, або спецсемінар «Розвиток критичного мислення

методами Едварда де Боно».

Література

1. Баханов К.О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище. *Історія та правознавство*. 2008. № 33. С. 4–9.
2. Береза В.О. Розвиток критичного мислення студентів-філологів у процесі стимулювання мовленнєво-розумової діяльності. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2008. № 1.
3. Вітвицька С. С. Педагогічна підготовка магістрів в умовах ступеневої освіти: теоретико-методологічний аспект: монографія. Житомир : В-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 440 с.
4. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль : ТОКІППО, 2017. 60с.
5. Махінова М.В. Інтерактивний підхід при читанні лекцій. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.html. (дата звернення 20.01.2020).
6. Сисоєва С.О. Акме-педагогіка: інтерактивне навчання дорослих. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти* : моногр. / редкол.: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 912 с.
7. Сухова Н.А. Проблемна лекція – один із методів творчого мислення. URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/24208/. (дата звернення 20.01.2020).
8. Технологія інтерактивного обучения: Введение. URL: <http://www.moi-universitet.ru/>. (дата звернення 20.01.2020).
9. Ткаченко Л.І. Структура критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи. *Імідж сучасного педагога*. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. № 5 (144). 72 с.
10. Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург, 2000.187 с.

11. Хоменко. А. Суб'єкт-Суб'єктні відносини як основа реалізації сучасної парадигми вищої освіти в Україні. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Полтава, 2015. № 64. С. 66–74.

References

1. Bakhanov, K.O. (2008). *Tekhnolohiya rozvytku krytychnoho myslennia yak psykholoho-pedahohichne yavyshe* [Technology for the development of critical thinking as a psychological and pedagogical phenomenon]. *Istoriia ta pravoznavstvo – History and jurisprudence*, 33, 4–9. [in Ukrainian].
2. Bereza, V.O. (2008). *Rozvytok krytychnoho myslennia studentiv-filolohiv u protsesi stymuliuvannia movlennievo-rozumovoi diialnosti* [Development of critical thinking of students-philologists in the process of stimulating speech and mental activity]. *Pedahohichna nauka: istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku – Pedagogical science: history, theory, practice, development trends*, 1. [in Ukrainian].
3. Vitvytska, S.S. (2009). *Pedahohichna pidhotovka mahistriv v umovakh stupenevoi osvity: teoretyko-metodolohichni aspekt: monohrafiia* [Pedagogical preparation of masters in the conditions of stage education: theoretical and methodological aspect]. Zhytomyr : V-vo ZhDU im. I. Franka. 440 p. [in Ukrainian].
4. Kozyra, V.M. (2017). *Tekhnolohiia rozvytku krytychnoho myslennia u navchalnomu protsesi: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv*. [Technology for the development of critical thinking in the educational process: a teaching manual for teachers]. Ternopil: TOKIPPO. 60 p. [in Ukrainian].
5. Makhinova, M.V. (2010). *Interaktyvnyi pidkhid pry chytanni lektsii* [An interactive approach to lectures]. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm. (дата звернення 20.01.2020). [in Ukrainian].
6. Sysoieva, S. O. (2016). *Acme-pedagogy: interactive adult learning. Modern acmeological research: theoretical, methodological and applied aspects*.

V.O. Ohnev'iuk, S.O. Sysoieva, Ya.S. Fruktova (Eds.). Kyiv : un-t im. B. Hrinchenka. 912 p. [in Ukrainian].

7. Sukhova, N.A. Probleмна lektsiia – odyń iz metodiv tvorchoho myslennia [A problematic lecture is one of the methods of creative thinking]. URL: https://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/24208/. (дата звернення 20.01.2020). [in Ukrainian].

8. Tekhnolohyia ynteraktyvnoho obuchenyia: Vvedenye [Interactive Learning Technology: Introduction]. URL: <http://www.moi-universitet.ru/>. (дата звернення 20.01.2020). [in Russian].

9. Tkachenko, L.I. (2014). Struktura krytychnoho myslennia maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly [The structure of critical thinking of a future elementary school teacher]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of the modern teacher*. Poltava : TOV «ASMI». № 5 (144). 72 p. [in Ukrainian].

10. Khalpern, D. (2000). *Psykholohyia krytycheskoho mishlennyia. [The Psychology of Critical Thinking]*. St. Petersburg. 187 p. [in Russian].

11. Khomenko, A. (2015). Sub'iekt-Sub'iektni vidnosyny yak osnova realizatsii suchasnoi paradyhmy vyshchoi osvity v Ukraїni [Subject-subject relations as a basis for the implementation of the modern higher education paradigm in Ukraine]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences : Collection of scientific works*. (№ 64, pp. 66–74). Poltava. [in Ukrainian].